

Cenzúra viták 2.

a 80-as évek Magyarországon

N yilvánvaló, hogy e radikális igénybejelentés jól illett a 80-as évek demokratikus ellenzékének általános stratégiájába, mely az emberi jogok és kiváltképp a politikai szabadságjogok tiszteletben tartását kérte számon a már bevett nyugati mércével a honi hivatalosságon. Elvégre e követeléseket nyíltan a magyar kormány (vagy az állampárt) sem tagadhatta meg, hiszen korábban számos ilyen vagy hasonló nemzetközi kötelezettségvállalást tett, a legfontosabbat épp tíz éve: Helsinkiben. Kiváltképp nem tehetette meg ezt 1985-ben, mikor az új birodalmi reformer, Gorbacsov főtitkár a szovjet rendszer átláthatóságának és átalakításának kampányát meghirdette, s épp Reagan amerikai elnökkel tárgyalt egy nem túl szégyenletes világtörténelmi demarch esélyeiről. Más kérdés, hogy a magyar pártvezetés s az általa vezényelt bürokrácia a látszat ellenére semmi érdemi engedményre hajlandóságot nem mutatott, s a budapesti fórumot inkább csak afféle politikai Potyemkin-kampányként fogta fel, amelynek egyetlen célja lehet: „a legvidámabb barakk” országimázsának további sikeres szuggeszioja. Ezen az önhitt és öncsaló propagandaábrándon ejtett komoly csorbát az „Ellenfórum”, melyet nyugati emberi jogi aktivisták, diplomaták, újságírók és hazai ellenzékiek közösen szerveztek.

A Magyar Helsinki Bizottság történetéről pár éve érdekes összegzés jelent meg jó néhány beavató korabeli dokumentummal illusztrálva.²⁰ Szerzője, Mink András történész így kommentálja a hivatalos fórum kihagyott lehetőségét:

„A budapesti találkozó témája a szerződés harmadik kosara: a kultúra és a művészet szabadsága volt. A tárgyalás érdekesnek ígérkezett, hiszen a kommunista országokban a különböző módon – nyíltan vagy rejtetten – megjelenő cenzúra ellentétes volt a helsinki szerződéssel, így támadási felületet biztosított a nyugati küldötségeknek.

A fórum mégsem vált parázs viták és a kommunizmus kritikájának helyszínévé, ami nem csak a nyugati küldötségeken múlt. A vita kibontakozását ugyanis a konferencia ügyrendje gyakorlatilag megbénította. A keleti küldötségek ragaszkodtak az általuk

meghatározott napirendhez, amely rendkívül kötött volt. Így csak az előre meghatározott előadók szólalhattak fel az általuk meghatározott témában, és a felszólalásokat sem követte kötetlen vita. (...) A nyugati küldötségek szorgalmazták ugyan, hogy az ügyrend megváltoztatásával biztosítsanak időt a kötetlen vitának, ehhez azonban az összes jelenlévő küldöttség egyhangú szavazatára lett volna szükség, így a javaslat a kommunista országok ellenállásán elbukott.

Mindemellett a nyugati küldöttség fellépése sem volt egységes. A küldöttek többsége a saját szakterületéről tartott előadást, kevés politikai tartalommal. Kritikát csak elszórtan lehetett hallani, önérzetes, de elszigetelt felszólalóktól. Ők olykor komoly felzúdulást keltettek, de a fentebb ismertetett ügyrendi szabályok miatt nem gyakorolhattak a konferencia alakulására jelentős hatást. Ennek megfelelően a budapesti kulturális fórum sem hozott komoly előrelépést a helsinki folyamatban.”

A szamizdat Beszélő 15., 1985. őszi számában Haraszti Miklós A helsinki giccs címmel élesen bírálta a hivatalos fórum – szerinte – hipokrita szellemét. Íme a cikk néhány markáns tézise:

„Történt-e valami?

(...) Nem lehet meg nem történni tenni, hogy totalitárius és demokratikus államok konszenzust célzó tanácskozást tartottak a kultúra jövőjéről. Velünk marad az a mód is, ahogyan a tanácskozást kivitelezték: ezt a technikát, a titkos diplomáciát, eddig csupán a szocialista országokban használták kulturális célokra is. S velünk marad egy új kultúrafelfogás, amelynek szülőföldje tulajdonképpen nem Budapest, hanem Helsinki. Ha a fiatal Lukácsnak igaza volt, akkor a kultúra nem más, mint a tökéletes önmagunk iránti vágy kiművelése; Budapesten igazán nagy lépéssel jutottak közelebb az államok, pusztán a fórum ténye által, egy nagyon is lehetséges tökélyhez: Jalta-Európa közös hivatalos kultúrájához. Én ezt az új kultúrát helsinki giccsnek nevezném, s tudni vélem, hogy – mint önmaga iránti vágy – akkor is él és hat, ha egyelőre nem alkot zárónyilatkozatot. (...)

Nyilvánvaló a találkozási pont: az állami kapcsolatok favorizálása. A kommunista országok szívesen bővítik a kulturális cserét, azzal a szigorú felté-

tellet, hogy ezáltal nem csorbulhat a kultúra feletti ellenőrzésük. Amíg ezzel nem fenyegetik őket, hajlandók akár az elveikkel és gyakorlatukkal ellentétes előírásokat is aláírni. A másik csoport ellentétes irányból jut el a találkpontra: ha az országok közötti kulturális érintkezés létrejön, nem bánják, ha a keleti államok figyelmen kívül hagyják azokat a korlátozásokat, amelyek – következetes végrehajtás esetén – valójában a Helsinki első és második körében rejlő status quót is felborítanák. (...)

Bármi sokat tartunk is a Budapesten szerepelt nyugati kulturális személyiségekről, tény, hogy csak az államok által kiválogatott személyek jöhettek szóba a szabályok szerint. Eddig csak a hivatalos Kelet-Európa ignorálta az államtól független kultúrát, most az egész hivatalos kultúra ezt tette, amikor „tudomásul vette” a magyarok magyarázkodását, miért nem engedhetik nyilvános helyre független szimpoziumot, amit megengedni egyébként vendéglátói kötelezettségük volt. (...)²¹

Való igaz: mindaz, ami a diplomácia szintjén a Helsinki óta eltelt évtizedben történt, nem sok okot adott az elégedettségre. A budapesti kulturális fórum mégis a helsinki folyamat jelentős állomásává vált, még ha ez nem is a hivatalos rendezvénynek köszönhetően, hanem a Nemzetközi Helsinki Szövetség önálló kezdeményezésének. A szövetség ugyanis a konferencia első három napja alatt egy párhuzamos konferenciát kívánt szervezni; ez volt az ú. n. „Alternatív” vagy „Ellenfórum”. Alternatív, mivel ez a tanácskozás is kulturális kérdéseket tárgyalta, a helsinki egyezmény megvalósulását, főként a cenzúrát vizsgálva. S egyben ellenfórum volt, mivel a kommunista államok hivatalos vonalával szemben álló írók, művészek és a rendszerrel nyíltan szembeforduló ellenzékiek vettek rajta részt.

Az „Ellenfórum” kihívása

A magyar állambiztonság már több mint fél évvel korábban értesült a tervezett rendezvényről. Mégis, a belügyi szervek csak az utolsó pillanatban intézkedtek, hogy a Hotel Intercontinental igazgatósága a teremfoglalást vizs-

szamondja, megfosztva ezzel a Nemzetközi Helsinki Szövetséget a nyilvános rendezvény lehetőségétől. Am a kötetlen nemzetközi találkozó mégsem maradt el: október 15-én a résztvevők Eörsi István lakásán, míg másnap és harmadnap Jeles Andráséknál gyűltek egybe. Ezzel a rendezvény magánjellegű volt, s azt az állambiztonsági szervek megakadályozni nem tudták, noha a három nap történéseit minden mód megpróbálták figyelemmel követni és dokumentálni.²²

Fiatal íróként, műfordítóként e sorok írója is jelen volt e különös hangulatú félig nyilvános, félig konspiratív rendezvényen. Eörsi a pesti bölcsész karral „farkasszemező”, különben tágas, most leírhatatlanul zsúfolt lakásán. Való igaz: „Kelet” és „Nyugat” adott itt szellemi találkát egymásnak, a körülményekhez képest szabadon, bár kissé félszegen s lopva méregetve egymást. Az egybenyitott szobákban a padlón, a székeken és az ablakpárkányokon vagy százötven ember szorongott: helybéli diákok, ellenzékiek és a „szabad világ”-ból érkezett jogvédők, írók, újságírók, barátságos képű diplomaták. Volt némi kivételes, ünnepi megilletődöttség abban, ahogy e sok felől egybesereglett alkalmi publikum odaadón fülelte egymás alig érthető szavát: az angol, német, francia és magyar nyelvű hozzászólásokat. Az előadások többnyire az írók felelősségét és társadalmi szerepét érintették, s Európa jövőjét latolták. A leginkább húsbavágó téma mégis a cenzúra volt, ami a hivatalos fórum hathetes tanácskozásain alig került szóba.

Az Ellenfórumon részt vett: Susan Sontag, Per Wastberg, Danilo Kis, Hans Magnus Enzensberger, Timothy Garton Ash, Amos Oz, Pavel Kohut, Jiri Grusa, továbbá számos magyar író és értelmiségi, köztük: Bence György, Csoóri Sándor, Csurka István, Konrád György, Mészöly Miklós és Tamás Gáspár Miklós. A bécsi központú Nemzetközi Helsinki Szövetséget Gerald Nagler, Jeri Laber, Aryeh Neier s a szervezet frissen megválasztott elnöke, Karl Joachim von Schwarzenberg képviselte. Az eseményről három televízió és jó néhány rádió csatorna tudósított – köztük a BBC, a Deutsche Welle, a Szabad Európa és az Amerika Hangja –, s a nyugati nyomtatott sajtó is számos munkatársát elküldte Budapestre, hogy a szim-

pózionról riportokban és interjúkban számoljanak be.

Konrád György, aki hazájában az idő tájt „nemlétező személynek” számított – noha külföldön alighanem a legolvasottabb magyar író volt, hosszabb esszét írt az alkalomra, ami magyarul előbb szamizdatban jelent meg²³, majd angol változatát: *To Reform Censorship? – cenzúra reformja? kihívón kérdőjeles címmel a szerző maga olvasta fel az Ellenforum nyitó előadásaként. Benne Konrád a cenzúra sok szempontú: történeti, politikai, erkölcsi és lélektani hatáselemzését adja nem ritkán lényeglátó és eredeti fejtegetésekkel. Íme néhány jellemző részlet:*

(Lélektani aspektus)

„A cenzor abban is benne van, aki azt hiszi, túljár az eszén. Még az is érzi a cenzúrát, aki megszegi: tudja, hogy tilosban jár, s ettől írása valami moralisztikus-bűnügyi színezetet kap, ami a kamaszfantáziát ideig-óráig lekötheti, de a csillagos ég alatt szemlélve a dolgot, nincsen különösebb mélysége.”

(Cenzúra – Keleten és Nyugaton)

„Liberális demokráciákban is vannak cenzúrák, de nincsen a Cenzúra nagybetűvel. Ahogy nincsen egyközpontú hatalom, nincsen egyközpontú cenzúra sem. Egypártrendszerhez egyközpontú cenzúra tartozik, amely bizonyos területeken fellazulhat, erodálódhat, de igényt tart felügyeleti jogára az egész kultúra felett.”

(Történeti aspektus)

„Voltaire-től Flaubert-ig száz év nagyjából elég volt a francia szerzőknek a cenzúra legyőzéséhez. Európa keleti felében kétszáz év sem volt elég. Európa keleti felében a cenzor és a vámos még egyáltalán nem komikus figura. Ajkunkra fagy a mosoly, amikor jegyzeteinket kiemeli a táskánkból, beléjük lapoz, majd esetleg lefoglalja és elveszi. Fegyvere van, törvényes rabló, hivatását teljesíti.” Item: „Az alternatív, párhuzamos, független, magánkiadás, a „szamizdat” a mi országunkban nagyon régi és nagyon tiszteletreméltó tevékenység. A köztéri bronzszobrok eredetije, Széchenyi és Kossuth, Tánács és Petőfi, akiknek nevét külföldi barátainknak is figyelmébe ajánljuk, mind cenzúratörők és a szamizdat mesterei voltak. Utódaik sem bűnözők, hanem öntevékeny emberek, akik a társadalom zsugorodott kommunikációját akarják fölfrissíteni.”

(Követelések, jövőtervek)

„A kulturális reform egyik legfontosabb – hiányzó és esedékes – lépése az volna, ha a törvényesítenék az alternatív könyvkiadást.

Am létesítenek formális cenzúrát, és utólag, bírói úton járjanak el szerző és kiadó ellen, ha az államügyész fontos államérdek sérelme miatt vádat emel. A progresszív reform hívei arra a fejlettségi fokra szeretnék eljutni, amelyen a magyar könyvkiadás a har-

mincas években volt, egy olyan rendszerben, amelyet távolról sem nevezhetnénk demokratikusnak. A cenzúra a Horthy-rendszerben utólagos volt. Periodikákhoz, ha csak tíz számot adtak ki egy évben, nem kellett lapengedély.”

Miként a fenti néhány idézet is jelzi, Konrád esszéje a korabeli cenzúrákat majd minden égető kérdését felveti. Az Ellenforum más hozzászólói nem kevésbé markáns – olykor egymással is vitázó – módon érveltek, mint arról ismét csak a szamizdat Hírmondó adott hírt:

„(...) Danilo Kis rámutatott: az öncenzúra még a hivatalos cenzúránál is többet árt, mert arra készíti az írókat, hogy skizofrén módon felvegye egy másik – esetleg valóságos személyként nem is létező – ember személyiségét.

(...) Csurka István a politikai „realitások” szabta korlátokról szólva ugyan csak a cenzúrára és öncenzúrára célozott, amikor kijelentette: ám foglalkozzék a politika a realitásokkal, a kultúra lépjen túl rajtuk. Az irodalom nem veheti tudomásul ezeket, az íróknak a lehetetlent is meg kell kísérelniük. Idézte Epiktétoszt: „A szabadságot csak az érdemli meg, aki kész meghalni érte.”

A másik fő téma, mely a szimpózium előadásait átszötte, Európa egysége, az európaiság gondolata volt.

Susan Sontag szerint Európa számára az egyetlen megoldás az államok nélküli, multikulturális, többnemzetű Európa megteremtése. Hans Magnus Enzensberger viszont úgy látta, az „európaiság” nem lehet iránymutató eszme, nem lehetnek példaképeink az európai intézmények, a politikai hatalom bürokratikus szervezetei. Bírálta az Egyesült Európa gondolatát – a németek ma is németeknek, nem pedig európaiaknak vallják magukat.

Csurka István azt fejtegette, hogy Európa beteg, onanizáló társadalmát csak a pénz érdekli. A Nyugat már csak árukat képes produkálni, eszméket nem. Kelet-Európa mégis Nyugat felé tekint. Az emberek csak realitásokban gondolkodnak (erre is nevelik őket), pedig a realitások nevében még nagyobb szörnyűségeket visznek végbe a világban. Csurkával szemben Francois Bondy rövid és szellemes felszólalásában megemlítette: nincs feltétlenül új eszmékre szükség. Mindenesetre a demokrácia, az emberi jogok eszméje éppen úgy Nyugaton született meg, mint számos új művészeti irányzat. Igaz, Kelet-Európából is jöttek új eszmék, például a kommunizmus...

Krassó György úgy fogalmazott, hogy Európa mint olyan nincs is, csak volt. Ma sokféle dimenzió szerint oszthatjuk fel, de a fő választóvonal szerint két részre oszlik: egyik felét az oroszok tartják megszállva, a másik felét az amerikaiak nem tartják megszállva. Ebben az összefüggésben több szót érde-

melt volna a szimpóziumon az a tény, hogy a mai Magyarország egy levert forradalom megszállt országa. (...)

Az író helyzete és szerepe, az irodalom feladata volt az a további téma, amely a szimpózium résztvevőit élesen foglalkoztatta.

Per Wästberg aláhúzta: az irodalom nem a végső és végérvényes következtetések megfogalmazására szolgál, hanem a sokféleségről való tanúságtétel. Az írótl nem kell elvárni, hogy célokat tűzön ki, ő pusztán az elégedetlenség és a vágyak kifejezője.

Alain Finkielstein az írástudók árulásáról beszélt. Ugyancsak az írók felelősségére utalt Amos Oz, amikor megállapította: a zsarnokság, az elnyomás, a morális úttévesztés és a tömeggyilkosság mindig és mindenütt a nyelv szennyezésével kezdődik. Az író feladata, hogy mindent a nevében nevezzen. Ahol a háborút békének, az elnyomást és az üldözést biztonságnak, a gyilkosságot felszabadításnak nevezik, ott zsarnokság telepedett a nyelvre. (...)

Jiri Grusa azokról az emigráns kelet-európai értelmiségiekről szökött, akik ott-hon valamikor „próféták” voltak, de most keleten és nyugaton egyaránt csak expróféták lehetnek. Voltaképpen korábban is csak önmagukat „valósították meg”, nem pedig szép eszméiket.²⁴

Az alternatív tanácskozás publicitása a nyugati sajtóban – amint azt Mink

András idézett könyvében megállapítja – jelentősen túltett a hivatalos fórum sajtóvisszhangján. Az Ellenforumról részletesen beszámoltak a nagy nyugati lapok és folyóiratok, többek közt az osztrák Profil, a német Die Welt, a Die Weltwoche és a Die Presse, a svájci Neue Zürcher Zeitung, a francia Liberation, az olasz La Repubblica. Danilo Kis írása a New York Times Book Review-ban jelent meg, Garton Ash a Spectatorba írt tudósítást, és a New York Review of Books is közölte hosszabb tanulmányát A magyar lecke címmel, melyben kifejtette, hogy a magyar cenzurális gyakorlat távolról nézve ugyan „liberálisnak” hat, de valójában káosz és kiszámíthatatlanság jellemzi: nem lehet tudni pontosan, hogy mi számít „határátlépésnek”, meddig terjed a hatalom türelme. Példaként említette, hogy szovjet tiltakozásra nemrég kivonták a forgalomból és bezúzták Borsányi György, a Párttörténeti Intézet munkatársa Kun Béláról szóló monográfiáját.²⁵

Könyvének a helsinki fórum eseményeit tárgyaló fejezetét Mink végül így összegzi: „Az alternatív fórum nem hozott határozatot és nem adott ki záróközleményt, a megtárgyalt kérdésekben sem alakított ki közös álláspontot, de ez nem is állt senkinek szándékában. Az egyik célja az volt, hogy a keleti és a nyugati művészek, ellenzékiek találkozhassanak, megismerhessék egymást. Az is nyilvánvaló cél volt, hogy a kommunista országokban divó cenzúra, illetve az ellenzékiek helyzete publicitást kapjon Nyugaton. A fórum célul tűzte ki azt is, hogy a helsinki szerződésben vállaltakat – azaz az állampolgári csoportok szabad találkozásának jogát – kikényszerítse, vagy e jog megtagadását a közvéleménnyel tudassa. Mindezen elvárásnak a fórum eleget tett.”²⁶

Mégis: a hivatalos Helsinki Kulturális Fórum kimenetelét Budapesten jó néhány, Varsóban, Prágában, Moszkvában, Bukarestben pedig nyilván még több másként gondolkodó fogadta csalódottan, a Nyugat „csendes diplomáciája” helyett inkább „hangos szolidaritásra” számítva. Mint láttuk, Haraszi cikkében a „helsinki giccs” egész politikáját elvetette, mint ami szerinte másra se jó, mint a jaltai status quo cinkos és cinikus prolongálására. A szovjet emberi jogi aktivista, Szergej Kovaljev mindezt merőben másként látta, mondván: „A nagy vörös cápa Helsinkiben már bekapta a horgot. Most már csak a Nyugaton áll, hogy mikor húzza a zsinórt szorosabbra.” Az utóbbi feltevést látszott igazolni a Genfben épp ez időben tartott Reagan–Gorbacsov csúcstalálkozó, amely csakhamar a szovjet rendszer rohamos felbomlásának első lépésének bizonyult. De Kelet-Európa átlagpolgárai egyelőre mitsem érzékeltek mindebből. Ellenkező-

leg, a magyar hatóságok például a következő hónapokban mintha csak elégtételt kívántak volna venni a közel két hónapos kényszerű tétlenségért, amire a nyugati diplomaták jelenléte szorította őket. A demokratikus ellenzékre minden korábbinál durvább zaklatássorozat várt: házkutatások, pénzbírságok, letartóztatások, rendőri felügyelet – melyek 1986. március 15-én végül a „kis lánchídi csatába”, a békés tüntetők elleni brutális rendőratlakba torkoltak. Történt mindez a pesti forradalom emléknapiján, mely először szerzett tetteleg bár erőszakmentesen érvényt a cenzúra eltörlésének.

A „delphinológia” szorgos művelői

A pártállami felügyelet sok szinten épített kontrollja a kutatás és a nyilvános tudományos viták szabadságát is erősen korlátozta, főként a társadalomtudományok és a humaniorák terén. Ezt kívánták ellensúlyozni 1978-tól azok a szabad szellemű és sokféle tematikájú történelmi, filozófiai, szociológiai, politológiai stb. tárgyú lakásszemináriumok, melyek utóbb „repülő egyetem” néven váltak népszerűvé.²⁷ Ugyanakkor a cenzori visszaéléseknek s a szellemi ellenállásnak már ez idő tájt is akadtak önkéntes dokumentátorai. A történész Szabó Miklós például érdekes áttekintést ad a Kádár-kori akadémiai kutatóintézetek belvilágáról,²⁸ egyben annak fontosságát is kiemelve, hogy 1956 rejtett utóhatásaként némi relatív intézményi önállóságot itt is, ott is sikerült megőrizni. (Ennek egyik fő oka, hogy az 56-os forradalomban aktív szerepet vállalt, elítélt, majd a 60-as évek elején szabadult egyetemi oktatókat nem igen engedték vissza a katedrára, s így sokuknak a kevésbé exponált/ felügyelt akadémiai intézetek kínáltak menedéket.) Egy másik ellenzéki tudós, a filozófus Benke György egykori írásában²⁹ a kommunista párt ideológiai kampányait elemzi, melyekkel a szabad kutatást és a nyilvános vitát próbálták korlátok közé szorítani. Kőszeg Ferenc 1982 decemberében a Beszélőben megjelent szellemes és adatgazdag tanulmányában³⁰ arra jut, hogy „a cenzúra jobban sújtja a társadalomtudományos irodalmat, mint a szépirodalmat, s jobban az elvont gondolkodást, mint az empirikus tényfeltárást.” Noha esetenként ennek ellenkezője is éppúgy igaz lehetett (ld. a betiltott dokumentumfilmeket, vagy a szegénységéről, korrupcióról, a cigányellenes diszkriminációról készült szociológiai kutatások páncélszekrénybe zárt végkövetkeztetéseit), Kőszeg mindenestre szellemes példát hoz tézise alátámasztására: „Egy szociográfia, amelyből kiderül, hogy sergényi községben fertőzött az ivóvíz, s

a hatóságok mit sem törődnek vele, bizonyos inkább megingatja az átlagos – és minden normális emberi lény – hitét a marxizmus-leninizmus boldogító ígéreteiben, mint az a megállapítás, hogy Engels tételei a természet dialektikájáról részben banálisak, részben értelmetlenek. Az előbbit mégis lehet írni, az utóbbit nem: a filozófiai irodalomban a cenzúra a – már sehol komolyan nem vett – tan rituális védelmet szolgálja.”

Az 1948-as teljes kommunista hatalomátvétel óta a cenzúra a nemzeti klasszikusok és az ország szellemi öröksége felett is éber és visszamenőleges hatályú „felügyeletet” gyakorolt. Olykor csak neveket, egy-egy kifejezést másítottak meg, néhány sort töröltek, „ideológiai megfontolásból”, máskor egész verseket, novellákat, regényeket és memoárokat „mellőztek” a 19–20. századi klasszikus szerzők gyűjteményes kiadásából. A sztálinista cenzori gyakorlat e szégyenletes továbbélése nem egy szuverén szellemű szerzőt, tudós tanárt és szerkesztőt arra indított, hogy a cenzúra e filológiai abúzusait módszeresen gyűjtse, s akár az „első”, akár a „második nyilvánosságban”, szamizdatként vagy szemináriumokon közzé tegye. A posztumusz cenzúrát elszenvedett klasszikusoknak sok éven át elszánt védelmezője volt egyebek közt Domokos Mátyás, Réz Pál, Szörényi László, Balassa Péter, Szilágyi Ákos és Kőszeg Ferenc. Mindez a 80-as évekre hovatovább nemes vetélkedővé vált: ki tud több cenzori merényt tetten érni – aminek Szörényi László utóbb még pompás, áltudományos fedőnevet is talált: a „delphinológia” műfajába sorolva a klasszikusok minden efféle posztumusz szövegtraktusát. A többértelmű, s ezzel remekül álcázott név ötletét a középkori francia jezsuiták gyakorlata adta, akik az antik szerzők szókimondó és pajzán szöveg-helyeit kellőképp meghúzza és átírva találták 'ad usu Delphini' – a trónörökös használatára... „Ilyenformán a szocialista kultúrpolitika – vonja le a következtetést Szörényi – minden olvasót francia trónörökössé tett.”

Az államilag irányított kultúra „üzemzavarai” többnyire a lapszámbevitásokkal és a szerkesztőmenesztésekkel váltak botrányosan nyilvánvalóvá. Szilágyi Sándor egy a szamizdat Beszélőben közölt cikkében³¹ e legendássá vált „cenzori baleseteket” tekinti át a 60-as évektől a 80-as évek elejéig, olyan megrögzöten tabusértő periodikák konfliktusait idézve, amilyen a régi Mozgó Világ, a Filmkultúra, a Kortárs, a kecskeméti Forrás vagy a szegedi Tiszatáj volt. Holott, mint az bizvást még sokaknak emlékezetes, a lapok és folyóiratok kontrollmechanizmusa kiváltképp bürokratikus és túlbiztosított volt. A „lapgazdát” leszámítva (mely többnyire egy állami intézmény, tö-

megszervezet vagy annak helyi részlege volt) a Tájékoztatói Hivatal és a KB egy külön ezzel megbízott osztálya felelt azért, hogy a nyilvánosság „politikai diszfunkcióit” elhárítsa – ámde a nyílt botránynak időről időre még így sem sikerült elejét venni.

E kirívó eseteket, mint az írók és az irodalmi élet egészének „kollektív sérelmeit”, a 80-as években az írószövetségi közgyűlések vitái is élesen szóvá tették. Nem csoda, hiszen az ország alig két tucat irodalmi és kulturális folyóirata – más, hatékonyabb orgánmok híján – a magyar szellemi és közéletben hagyományosan fontos véleményformáló, politikai „üzenő” szerepet játszott az 1957 után jó negyed századon át egyetlen irodalmi-közéleti hetilap: az Élet és Irodalom mellett. E skandallumok közül a legzajosabb kétség kívül a Mozgó Világ szerkesztőségének 1983. őszi leváltása volt. A népszerű havilap szerzői, szerkesztői – egy radikális nemzedék- és értékrendváltás jegyében – ekkor már évek óta „szándékkal keresték a bajt” állandó konfliktusba keveredve a pártapparátus különböző szintű cenzoraival. A szerkesztőség, amely egy ponton úgy vélte, hogy Marxszal szólva „csak a láncait veszítheti”, visszautasította a cenzori kézi vezérlést, s a nyilvánosságához fellebbezett. Kihívó precedensként követelték, hogy a pártközpont adja írásba a tiltott szerzők és művek listáját – amivel a főcenzorokat csak még inkább felbőszítették. A folyóirat szerkesztősége mellett spontán szolidaritási mozgalom bontakozott ki a budapesti egyetemeken „Védd meg, ha szereted!” felhívással plakátok készültek (történetesen a mi, Andrassy úti lakásunkon), tiltakozó ívek köröztek és nyilvános tömegrendezvények álltak ki a folyóirat mellett – mindhiába, a szerkesztőgárdát végül is leváltották... Ám az eset megmutatta: a hatalmi önkény immár tömeges tiltakozást is mozgósíthat, s a cenzúra uralma nem tarthat örökké.³²

Az első és utolsó pártállami sajtótörvény

Amikor Deák Ferenctől megkérdezték, mi legyen az új sajtótörvényben, a fáma szerint így felelt: „Elég csak egyetlen paragrafus: Hazudni nem szabad.”

Nos, a módosításaival máig hatályos, első és utolsó pártállami sajtótörvény egynél jóval több paragrafusból állt, ami magában is elég ok lehet a gyanakvásra. Az „1986. évi II. törvény”, melyet nem egész fél évvel az Európai Kulturális Fórum budapesti vendégtája után, 1986. április 22-én hirdettek ki, már első olvasatra is a liberális alapelvek és a prolongált cenzori garanciák különös vegyülékének hat. Való igaz: tartalmán és megfogalmazásain a jogállami nyugati bírálat éppúgy nyomot

hagyott, mint a gorbacsovi „glasznoszt”. Hogy a kettő közül melyik inkább – azt egy beható szövegelemzés bizonytalannal felfedi.³³

A preambulum két kezdő mondat ma is megáll, csak a „Nép-” előtagot kellett az államnéből törölni: „A Magyar Népköztársaság Alkotmánya biztosítja a sajtószabadságot. Mindenkinek joga van a sajtó útján közölni nézeteit, alkotásait, amennyiben azok nem sértik a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét.”

Ám lássuk: mi volt az „1986/II.” novuma? Az első mindjárt a forma: a parlament által alkotott törvény, hiszen a korábban – 1959-ben, 1963-ban, 1975-ben – hozott minisztertanácsi rendeletek alacsonyabb szintű jogszabálylaj jobbra csak a sajtófelügyelet – a cenzori gyakorlat – aktuális reguláit toldozták-foldozták. Ez a „törvényes” fordulat jól illett a legitím látszatok késő kádári uralmi (t)rendjébe, hogy hagyományos törvényhozói szerepét mindinkább visszakapja az amúgy tündöklően lojális pártállami parlament – amely az egypártrendszer talaján állt, korántsem volt demokratikusan választott, és egész a végidőig a rezsim vezető pártkádereivel és prominens újtársaival volt kiváttázva.

De az 1986. évi II. törvénynek kétségkívül volt néhány érdemi újdonsága is. Kimondta például, hogy „A tájékoztatás nem sértheti az emberi jogokat, nem szolgálhatja az emberiség elleni követett bűncselekmények igazolását, a háborús uszítást, a más népek elleni gyűlölet felkeltését, a sovinizmust, a nemzetiségi, a faji, a felekezeti és a nemek közötti hátrányos megkülönböztetést.” (3. § 2. pont) A „Tájékoztatói kötelezettség” címszó alatt ugyancsak találni néhány fontos normatív elvet, melyek egy demokratikusabb nyilvános kontroll vetítenek előre: „A hiteles, pontos és gyors tájékoztatást az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek a saját kezdeményezéseikkel, továbbá a szükséges felvilágosításoknak és adatoknak a sajtó rendelkezésére bocsátásával kötelesek elősegíteni.” (4. § 1. pont) Item: „A sajtó – az érdekeltek hozzájárulása nélkül is – tájékoztatást adhat az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek, valamint ezek bizottságai nyilvános üléséről, továbbá a bíróságok nyilvános tárgyalásairól.” (5. §) Előremutató elemeket tartalmaz a törvény „Az újságírók jogairól és kötelezettségeiről” című fejezete is (11. § 1–4. pont), s a nem túl távoli jövőre legalábbis egy ígéretet, hogy az új törvény alapján lehetőség lesz helyi rádió- és televízió-csatornákat is indítani (9. § 1–3. pont).

Ezek után joggal merül fel a kérdés: ha egyszer a törvény ennyi pozitív elemet tartalmaz, ugyan miért kellett a

szabad nyilvánosságért még vagy három éven át elszánt közelharcot vívni? Nos, mivel „az ördög a részletekben lakik”, erre is a törvény – s a hozzá kapcsoló végrehajtási rendelet – tüzetes olvasata adhat feleletet. Először is: az állam – az állampárt – hatalmi monopóliuma váltig érintetlen maradt, amellyel közvetlen és kizárólagos felügyeletet gyakorolt a rádió, a televízió és az MTI működése felett. Továbbá: a 12 § értelmében „sajtóterméket” előállítani és terjeszteni, folyóiratot és helyi műsorcsatornát indítani kizárólag az arra illetékes hatóságok: a Kulturális Minisztérium, a Tájékoztatási Hivatal, a helyi állami szervek, etc. előzetes engedélyével lehetett, mely utóbbi megtagadására a törvény több mint elég megfellebbezhetetlen indokot kínált. Az államszocializmus sok évtizedes korporatív praxisa jegyében hírlapot, folyóiratot magánszemély egyáltalán nem indíthattott, csakis állami szerv, vállalat és bejegyzett „társadalmi” szervezet (7. § 1. pont). A kiadók, szerkesztőségek és nyomdák vezetőit szigorú adminisztratív rendelkezések kötelezték, hogy tevékenységükről teljes körű és folyamatos dokumentációt készítsenek felügyeleti szerveknek; az ügyészség, a rendőrség és a bíróság pedig kiterjedt jogkört kapott a már kiadott engedélyek visszavonására, bármely kifogásolt „sajtótermék” betiltására és elkobzására (14–17. §). Ám a cenzúra igazán hathatós biztosítékai – egy légiónyi „kisördög” – a törvényhez csatolt 1986/12. sz. végrehajtási rendelet klauzulái közt rejtettek. További biztosítékul a törvény csak fél év múltán lépett hatályba, hogy az államapparátus kelőképp felkészülhessen a sajtószabadság új korszakának kihívásaira, noha a kézivezérlés egész a rendszerváltásig uralkodó maradt.

A törvény tervezetéről nyilvános vita nem folyt³⁴, s azt az utolsó pártállami parlament módosítás és ellenszavazat nélkül megszavazta. Tipikusan „felülről vezényelt reform” volt ez, kései és felemás kísérlet arra, hogy a cenzori felügyeletet némileg „korszerűbbé” és áramvonalasabbá tegyék – még mielőtt a demokrácia radikális követelése minden hasonló próbálkozást félresöpörtek.³⁵

Írószövetségi rebelliók

A cenzúra körüli csatározások sorából sajátos kortörténeti jelentőséggel tűnik ki a Magyar Írók Szövetségének egykor nagy visszhangot kiváltott fél-nyilvános vitái, közülük is kiváltképp kettő: az 1981. decemberi, majd a forradalom 30. évfordulóján összehívott 1986. őszi közgyűléseké. Az írók egykori rebellis szavai is tettei mindazáltal mára a szűkebb irodalmi köztudatban is inkább csak fakuló legendaként él-

nek – aminek sajnos csak egyik, érthető oka az egykori limitált nyilvánosság, a másik ok annál érthetlenebb, sőt, mondhatni: botrányosabb, az ugyanis, hogy az eredeti dokumentumok mára kézen-közön eltűntek.³⁶ Így, ha a szamizdat Beszélő, a párizsi Irodalmi Újság, avagy a Szabad Európa egykor nem tudósít róluk részletesen, más emléknymuk mára aligha marad fenn, mint néhány elszórt memoár-részlet.

Egyikük, Konrád György írása: Búcsú az írószövetségtől címmel hűen idézi vissza 1981 decemberének nyomasztó hangulatát:

„Eltelt huszonöt év, nem sok dolog volt az írószövetséggel, de 1981. december 13-án elmentem a közgyűlésre. A kommunista párt, vagy ahogy akkor szokás volt mondani, „a hatalom” részéről Aczél György tartott hosszú beszédet, némileg fenyegetőt, de a szünetben, megfélemlítve a hozzá törleszkedőkről és a semlegesekről, hármónkat keresett némi vitatkozás céljából, Csoóri Sándort, **Eörsi Istvánt** és engem, már ötven-egynéhány éves főellenzékieket.

Aznap jött a hír a szükségállapot kiáltásáról Lengyelországban. Amit Magyarországon 1956-ban a szovjet hadsereg végzett el, azt Lengyelországban a hazai, a nemzeti sereg tette meg Jaruzelski tábornok parancsnoksága alatt. Összedugtuk a fejünket, a közgyűlés magánbeszélgetések morájába süllyedt, többen a Szabad Európát hallgatták zsebrádiók körül, és a magas politikusok éppolyan bizonytalanok voltak, mint az írók, akik nem kedvelik a harcokcsirobajt és a hajnali letartóztatásokat.”³⁷

Felmerül a kérdés: vajon ilyen körülmények között volt-e bármi tiltakozás, egyáltalán: nyílt vita az 1981-es közgyűlésen. Nos, ami azt illeti, a lengyel hadiállapot kihirdetése előtti napon, december 12-én még volt. Így **Eörsi István** felszólalásában erélyesen tiltakozott az írói szabadság adminisztratív korlátozása ellen. A kiadók és szerkesztőségek körében terjesztett tilalmi listákról beszélt, melyekért senki sem vállalja a felelősséget. E szégyenletes gyakorlat helyett, érvelt **Eörsi**, még az is jobb volna, ha jogilag pontosan körülhatárolva ismét bevezetnék a nyílt cenzúrát. Habár a jelenlévők közül sokan egyetérthettek vele, kihívó javaslatát nyíltan nem támogatta senki. Az egyedüli reakció az Élet és Irodalom főszerkesztőjének, Jovánovics Miklósnak egy cinikus közbeszólása volt, aki készségét jelezte, hogy **Eörsi** írásai felett továbbra is ellátja a cenzori teendőket. E közjátékot leszámítva az írói ellenállás radikális megnyilatkozásai leginkább az alapszabálymódosításra és a választmány demokratikusabb megválasztásának rendjére szorítottak. (Ami azt illeti, számos párttagot kiszavaztak a választmány-

ból, és független szellemű jelöltekkel pótolták.) A közgyűlés második napját: december 13-át viszont teljesen beárnyaltak a komor lengyelországi hírek, miként azt Konrád fent idézett emlékei is tanúsítják. Néhány aggályos felszólaló – így Lázár István és Fekete Sándor – ugyan óvva intette társait, „hogy engedelmességükkel a hatalmat az 56-os tragikus szembenállásig provokálják, amelynek csak újabb katonai diktatúra és börtön lehet a vége”, de a közgyűlésen végül is senki nem emelt szót a lengyel hadiállapot ellen, senki sem vállalt nyílt szolidaritást az elnémitott lengyel írókkal és a lengyel társadalommal.³⁸

Ám itt, ha csak röviden is, feltétlen emlékeztetni kell ama valóban történelmi szerepre, melyet a magyar írók zöme az 1956-os forradalom előtt, alatt s egy ideig utána is játszott, mikor az írószövetség, túlzás nélkül, a nemzeti demokratikus ellenállás legelső és legutolsó erőssége volt. Sztálin haláláig az irodalom és a közélet a kommunista propagandát szolgálta a párt és a politikai rendőrség közvetlen irányításával. Nagy Imre első kormánya ebben is jelentős változást hozott; hiszen számos korábban elhallgattatott szerző: Déry Tibor, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Tamási Áron vagy Németh László művei ekkor kezdtek el újra megjelenni. Az írószövetség is mindinkább visszavívta a maga önállóságát, s az Irodalmi Újsággal és a Petőfi Körrel a demokratikus közéleti viták nagy hatású élesztője lett. A tizenhárom nap alatt, „melybe a Kreml is beleermegett”, az írók közül sokan és sokféleképp tettek hitet a forradalom mellett: az immár cenzúra-mentes sajtóban publikált versek, írások, kiáltványok szerzőiként, békés demonstrációk, forradalmi fórumok szónokaként, kapcsolatot tartva a munkástanácsok, a diákság s a felkelők választott testületeivel, új pártok alapításán szorgoskodva, nyilatkozatokat és segélykéréseket intézve a világ közvéleményéhez, mindezt jól érzékelhetően egy cél érdekében: összefogás, a valódi nemzeti egységet. Az írók jó darabig még a második szovjet invázió után is tüntetően kiálltak a forradalom mellett – egy félig rommá lőtt országban, a terror és nyomor kettős csapása alatt. Ez az emelkedett patriotizmus és a demokrácia iránti mélységes elkötelezettség hatotta át az írószövetség utolsó szabad közgyűlését 1956. december 28-án – miként a Tamási Áron szövegezte zárónyilatkozatát: a „Gond és hitvallás”-t ma sem lehet másként olvasni, mint egy idegen tankokkal álnokul letiport forradalom erkölcsi-politikai testamentumát.³⁹ Alig két hét múlva tömeges letartóztatási hullám kezdődött az írók körében is, az írószövetséget pedig fölöszlatták.

Három évbe telt, mire az írók zö-

mének néma ellenállását megtörték, s a kádári konszolidáció részeként a börtönnel, emigrációval, zsarolásokkal és csábítgatásokkal úgy ahogy „pacifikált” írószövetség működését újra engedélyezték.⁴⁰ Am az is magáért beszél, hogy három évtizedbe telt, mire az írók újra nyíltan lázadni mertek, s a kommunista rezsim velük szemben erőnek erejével vállalta a konfrontációt. Ez a több mint jelképes konfliktus az írószövetség 1986. őszi közgyűlésén robbant ki, a forradalom harmincadik évfordulóján. A kielezett ellentéteket sejteti magában már az a tény is, hogy a kétnapos közgyűlés viharos vitáinak jegyzőkönyvét Köpeczi Béla kultuszminiszter végül is nem engedte nyomtatásban közzé tenni⁴¹ – s azoknak később rejtélyesen nyomuk veszett, akár csak az 1981-es közgyűlés jegyzőkönyveinek! Így ma is csak a Beszélő egykori részletes beszámolójából tudható, hogy melyek voltak a fő napirendi pontok, s hogy miféle ügyekben csapatok össze leghevesebben a szembenálló felek.⁴²

Az írószövetség több mint 600 tagja közül 444-en voltak jelen, közöttük a 70 fős választmány tagjai. A kulturális miniszteren és helyettesein kívül az MSZMP KB két titkára is részt vett a november 29 és 30-i ülésen, több tekintélyes akadémikus, tanszék- és intézetvezető, kiadói igazgató, főszerkesztő és számos alacsonyabb rangú irodalmi káder társaságában. Velük szemben az írók változatos összetételű, nyugtalan „szabadcsapatát” gyülekeztek az ütközetre, magányos szimpatizánsok sokaságát érezvén maguk mögött, kik szükség esetén – például tisztújításkor! – maguk is késznek mutatkoztak tartalékként csatarendbe állni.

Mi tagadás, mindez tényleg inkább egy látványos politikai ütközet szcénáját idézte, semmint jámbor írók és kifinomult irodalmárok tanácskozását. „Ami az elmúlt öt évben történt, nem ismétlődhet meg!” – jelentette ki baljósan Berecz János KB-titkár, Kádár ez idő szerint kiszemelt utóda. Nos, alighanem ez volt az első és utolsó mondat, amivel minden jelen lévő egyetértett – igaz, mindenki mást-mást értett alatta. A szónok nyilván azt kívánta az írók tudtára adni, hogy a párt nem tűri tovább az engedelmességet: azt, hogy a választmány zöme és más ellenzéki írók nyíltan dacolnak a hivatalos állásponttal, hogy petíciókat írnak alá, tiltakoznak a cenzúra túlkapásai ellen, 1956-os megemlékezéseket tartanak és interjúkat adnak a SZER-nek és más „ellenséges csatornáknak”. Ezzel szemben az írók zöme nyilván úgy értette, hogy a politikusok önhatalmú gyámkodása többé nem tartható fenn – fölöztünk s a magyar társadalom fölött. Mint a legnépszerűbb ellenzéki felszólalók: Mészöly Miklós, Albert Gábor, **Eörsi István** vagy Csurka István kifejtet-

ték: a „nemzeti konszenzusnak vége”, s az ország mind mélyebb válságba sodródik. Ekként a politikusok az írókat vádolták, hogy illetéktelenül ártják magukat a politikába – és viszont: az írók a politikusokat, hogy az irodalom belügyeibe avatkoznak. Mindkét fél kész volt a szakításig elmenni, mint az egy sor újabb fejleményben csakhamar megmutatkozott.

Az ülés második napjának záró akatusaként megszavazták az új választmányt a radikálisok elsöprő többségével, alig egy-két párttag íróval. Válaszul vagy két tucat, egyébként jól pozicionált, tekintélyes tag – köztük Köpeczi Béla kultuszminiszter – tüntetően kivonult az írószövetségből s egy ellenszervezet létrehozásába kezdett. A régi szövetség állami költségvetését szűkebbre fogták, és sokan már közeli felszámolását rebesgették. Ám hogy, hogy nem, az ellenkampány, noha a „gasszizdat” (a hivatalos sajtó) is felkarolta, pár hét múlva kimerült, s az írószövetségi tagság csak nem egész 5 százaléka lépett át az új szervezetbe. A késő kádári, poszt-aczéli kultúrpolitika érzékeny presztizsvesztése volt ez, mely nem nélkülözötte a komikumot se a pártállami potentátok alig leplezett, sértett hiúságával. De vajon ki védhetett volna meg egy majdnem omnipotens, ám reménytelenül kétkelkes kultúrkomiszárt – magamagától?

NÓVÉ BÉLA

JEGYZET

20 Mink András: Az alperes: az állam. A Magyar Helsinki Bizottság története. Budapest, 2005, pp. 37–68. A hivatalos és az ellenfórum titkosrendőri dokumentumait lásd: Európai Kulturális Fórum és ellenfórum Budapest, 1985. Vál. és szerk.: Müller Rolf, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest 2005.

21 Haraszti Miklós: A Helsinki Giccs, Beszélő, Összkiadás (Collected Edition), Vol. II (1984–1987), Budapest: AB–Beszélő Kiadó, 1992. pp. 272–274.

22 Az ügynökjelentések részletes tudósításain kívül a rendezvényről titkos hangfelvételek is készültek, melyek – e műfaj ritka kivételeiként – állítólag máig megvannak. Kenedi János 2008. szeptemberi közlése.

23 AB Hirmondó, 1985/4. pp. 1–.

24 AB Hirmondó, 1985/5 (október–november), pp. 3-4.

25 Timothy Garton Ash: The Hungarian lesson. New York Review of Books, 1985. december 5.

Az Ellenfórum nyugati sajtóvisszhangjáról ld. még: Nyílt Társadalom Archivum, Budapest. HU OSA 318-0-5: Records of the International Helsinki Federation for Human Rights: Project files: Cultural Forum, Budapest, Press Clippings. Box No. II., folder 3.

26 Mink András, i. m. pp. 66.

27 Ld. Szilágyi Sándor könyvét: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III.: Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum, Budapest, 1999.

28 Ld. Szabó Miklós interjút. In: Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék, 1968–1988. Vol. 3. Interjúk, pp. 75–77.

29 Bence György: Cenzúrázott és alternatív közlési lehetőségek a magyar kultúrában. Beszámoló a budapesti Kulturális Fórum alkalmából. AB Hirmondó 1985/4. pp. 20–21.

30 Kőszeg Ferenc: Könyvkiadói cenzúra Magyarországon. Beszélő, Összkiadás, Vol. I (1981–1984), Budapest: AB–Beszélő Kiadó, 1992. pp. 239–248.

31 Szilágyi Sándor: A főszerkesztőket le lehet váltani... Beszélő, Összkiadás, Vol. I (1981–1984), Budapest: AB–Beszélő Kiadó, 1992. pp. 157–158.

32 A régi Mozgó Világ történetének dokumentumait és ismertetését ld. Németh György monográfiájában: A Mozgó Világ története, 1971–1983, Új Palatinus, Budapest 2002.

33 Az 1986/II. tv. teljes szövegét ld.: nyomtatva a Magyar Közlöny egyik, 1986-os számában vagy elektronikusan formában a Complex Jogtárban. A törvény értelmezésében nyújtott segítségért ezúton mondok köszönetet Dornbach Alajos ügyvédnek, a Magyar Országgyűlés volt házelnökének.

34 Előzetes vita ugyan nem volt, Ádám Antal alkotmányjogász azonban egy tanulmányban nem sokkal hatályba lépése után élesen bírálta az új sajtótörvényt, mondván, hogy a tájékoztatáshoz való s a véleménnyilvánítási jogot a rendeleti szintről nem a törvényre kellett volna emelni, hanem egyenesen alkotmányos alapjogként kellene garantálni. Ld.: Ádám Antal: Az 1986. évi magyar sajtótörvényről. Jogtudományi Közlöny, 1987. január 2.

35 A törvény előzményeit és utóéletét tekintve 1979 és 2004 között Bayer Judit átfogó történeti tanulmánya Sajtó- és médiajog címmel. In: Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulig. Szerk. Bajomi-Lázár Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.

36 Leszámitva az 1956-os és az 1989-es közgyűlések részletes jegyzőkönyveit semmiféle dokumentum nem maradt fenn sem az írószövetség házi archivumában, sem az Országos Levéltárban. Ez utóbbiban 2008 nyarán érdeklődésemre közölték, hogy az archíválási rendtartás szerinti utolsó, hivatalból átadott írószövetségi iratot, amely egy gazdálkodási számadást tartalmaz, 1973-ban (!) vették át. A 80-as évek elnökségi, titkársági, választmányi és közgyűlési iratainak botrányos hiányaért – elhanyagolásért, megsemmisüléséért vagy szétlopásáért tehát az elmúlt negyed század egymást váltó írószövetségi vezetőségét és adminisztrációját terheli felelősség. „Ki látta utoljára?” – címmel érdemes lenne nyilvános számadásra felszólítani minden érintett tisztségviselőt.

37 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2004. 03. 21.

38 További részleteket kínál Dalos György egykori tartalmas tudósítása: Írók egymás közt. In: Szamizdat Beszélő, 1982 tavasz. In: Beszélő Összkiadás, vol. I. pp. 114–115.

39 Az 1956. decemberi közgyűlés vitájának jegyzőkönyvének szövegét ld. egy korai szamizdat kiadványban: A Magyar Írók Szövetsége 1956. decemberi közgyűlése, AB Független Kiadó, Budapest, 1982; illetve ugyanazon cím alatt a Literatúra c. folyóirat 1989. / 1–2. számában.

40 A forradalomban szerepet vállalt írókról ld.: Ständeisky Éva monográfiáját: Az írók és a hatalom, 1956–1963. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

41 A miniszteri szintű cenzori közbelépés hivatalos indoklása így szólt: „A megnyilvánulások, amelyekről vita alakult ki egyes írók és a politika között, túlépték a szocialista demokráciát, a szocialista nyilvánosság és a felelős véleménnyilvánítás kereteit, s ez az oka annak, hogy ezek nem kerültek a hazai közvélemény színe elé.”

42 Közgyűlésen és közgyűlés után. Beszélő, Összkiadás, vol. II (1984–1987), Budapest: AB–Beszélő Kiadó, 1992. pp. 728–739.